

מסעות השכינה והסנהדרין

א. הקדמה

ב. מסעות השכינה מבית-המקדש הראשון

ג. גלויות הסנהדרין מבית-המקדש השני

ד. חזרת השכינה אל המקדש

ה. חזרת הסנהדרין מטבריה אל המקדש

ו. סיכום

א. הקדמה

קו רעיוני מחבר בין בית-המקדש הראשון ובין בית-המקדש השני מבחינת הימצאותן של השכינה והסנהדרין הגדולה בהם. השכינה ששרתה בבית הראשון (ולא בשני)¹, והסנהדרין שעיקרה בבית השני – היו את מקור החיות והסמכות שלהם, ומכאן המשמעות הרבה שיש להימצאותן במקדש. זאת ועוד, זמן מסוים קודם לחורבנם של המקדשים, השכינה והסנהדרין החלו בעזיבת המקדשים ובנדידתן הרחק מהם, וזה היה אחד הסימנים המובהקים למה שהיה צפוי לקרות למקדשים אלו.

ספרות חז"ל עשירה במדרשים המתארים את מסעות השכינה מבית-המקדש, ויש ביניהם הבדלים מסוימים², ואילו לתיאור גלויות הסנהדרין יש מקור אחד בלבד כפי שיצוין להלן. עניין מסעות השכינה וגלויות הסנהדרין, כבר נידון בעבר, כל אחד בפני עצמו³ ומטרתנו כאן היא להציגם במסגרת אחת, מהיבטים נוספים עם תיאור השוואתי מסוים ביניהם. ובנוסף, להתייחס לעניין חזרתם של השכינה והסנהדרין אל המקדש העתידי, ובזה נכלול כאן, בכפיפה אחת, את סיפור מסעותיהן מן המקדשים הראשונים וחזרתן בעתיד אל הבית השלישי.

-
1. יומא כא ע"ב; שם ט ע"ב; ואילו בירושלמי תענית פ"ב ה"א (סה ע"א) וכן שם מכות פ"ב ה"ו (לב ע"א) מובאת דעת אמוראי א"י ששכנה שכינה בבית השני; על משמעות ההבדל ראו אצל: גלעד ששון, 'נוכחות השכינה במקדש השני – בין חכמי בבל לחכמי ארץ ישראל', **מדעי היהדות** 48: 49-71, ירושלים תשע"ב.
 2. ראו: שמואל הכהן, 'עשר מסעות נסעה שכינה', **סיני** פח, קד-קלט, תשמ"א ירושלים. בעמ' קו מצוין המחבר 14 מקורות מדרשיים לעניין מסעות השכינה.
 3. השכינה: ראו בהערה 2. הסנהדרין: ישראל רוזנסון, **מסעות עשרה – על נדודי הסנהדרין בארץ ישראל**, אלקנה תשנ"ח.

בלשון התלמוד יש הבחנה בין מסעות השכינה לבין גלויות הסנהדרין מן המקדשים. ואולם בכותרת המאמר כינינו את שניהם "מסעות", מכיוון שאף שהסנהדרין גלתה מן המקדש – לא גלתה מארץ ישראל. ועוד, כאמור, נתייחס בהמשך גם אל חזרת הסנהדרין אל המקדש, וכיוון זה מורה על ההיפך מגלות.

מבין כלל מקורות חז"ל המתארים את מסעות השכינה מן המקדש הראשון, יש מקור אחד בלבד המתאר גם את גלויות הסנהדרין מן המקדש השני. הוא מצוי בבבלי מסכת ראש-השנה, ואליו נתייחס בדיוננו זה:

אמר רב יהודה בר אידי, אמר רבי יוחנן: עשר מסעות נסעה שכינה, מקראי [=נלמד מן הפסוקים]; וכנגדן גלתה סנהדרין, מגמרא [=נלמד מן המסורת].

עשר מסעות נסעה שכינה, מקראי: מכפורת לכרוב, ומכרוב לכרוב ומכרוב למפתן, וממפתן לחצר, ומחצר למזבח, וממזבח לגג, ומגג לחומה, ומחומה לעיר, ומעיר להר, ומהר למדבר, וממדבר עלתה וישבה במקומה...⁴

וכנגדן גלתה סנהדרין, מגמרא: מלשכת הגזית לחנות, ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית-שערים, ומבית-שערים לציפורי, ומציפורי לטבריא, וטבריא עמוקא מכולן, שנאמר: "ושפלת מארץ תדברי" (ישעיה כ"ט, ד)...

אמר ר' יוחנן: ומשם עתידין ליגאל, שנאמר (ישעיה נ"ב, ב): "התערי מעפר קומי שבי [ירושלים]". (ראש השנה לא ע"א – לב ע"ב)

ב. מסעות השכינה מבית-המקדש הראשון

הופעת השכינה נזכרת בתורה בהקשרים שונים.⁵ בחנוכת המשכן והמקדש הראשון היא נעשתה באמצעות ענף⁶ ואש שירדה מן השמים⁷ (ואילו בחנוכת הבית השני אין

4. הגמרא ממשיכה ומפרטת את הפסוקים השונים בתנ"ך שמהם נלמדת כל גלות וגלות, כאשר הגלות הראשונה, נלמדת מן הפסוק בשמות כ"ה, כב: "ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים". שאר הגלויות נלמדות מפסוקים בנביאים ובכתובים, כאשר המפורשים מביניהם אלו הפסוקים מיחזקאל י', ד; ו-י"א, כג.

5. תלויות בני ישראל במדבר (שמות ט"ז, י); מעמד הר סיני (שם כ"ד, טז-יז); פרשת קורח (במדבר ט"ז, יט; י"ז, ז); מי-מריבה (שם כ', ו).

6. שמות מ', לד-לה; מלכים א ח', י-יא.

7. ויקרא ט', כד; דברי הימים ב ז', א.

תיאורים כאלו – עזרא ג', ו). **מסעות השכינה מן הקודש**, נלמדים בסוגיית הגמרא דלעיל מן התורה, הנביאים והכתובים, ואולם פירוטם מצוי בעיקר בספר יחזקאל.

בפרקים ח'–י"א שבספר יחזקאל מתואר מסעו הנבואי של הנביא מבבל ירושלימה בשנה השישית לגלות יהויכין (חמש שנים קודם לחורבן הבית). במסעו זה ראה יחזקאל באופן מרוכז את תועבות העבודה-הזרה שבהן טימאו בני ישראל את המקדש במשך דורות רבים (פרק ח'), את בואם של שליחי ה' שעליהם הוטל להשחית את ירושלים ואת תושביה (פרק ט'), ולאחר מכן את יציאת כבוד ה' מבית-המקדש אל עבר אחד משעריו – "שער בית ה' הקדמוני" (י', יח-כב). רש"י הסביר שם שזהו פתח (היכל) בית-המקדש, שנמצא בצד מזרח וידוע "שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים" (משנה ברכות פ"ט מ"ה). ניתן להסביר את פשר עזיבת השכינה דווקא ממקום זה על פי מה שראה יחזקאל במסעו הנבואי במקדש: "והנה פתח היכל ה' בין האולם ובין המזבח, כעשרים וחמישה איש, אחריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה, והמה משתחווים קדמה לשמש" (שם ח', טז). מקום זה הפך למרכז של עבודה-זרה במקדש ועל כן משם נמשכה הסתלקות כבוד ה' והמשיכה אל "ההר אשר מקדם לעיר" (י"א, כג) שהוא הר הזיתים.⁸

במדרשי חז"ל מתואר קצב עזיבת כבוד ה' את המקדש וירושלים בעשרה שלבים שנעשו במרחקים קצרים זה מזה, באיטיות ובהיסוס. בכך רצו ללמד על קשיי השכינה להיפרד מן הקודש ומעם ישראל, כפי שמתואר באיכה-רבה:

א"ר אחא: [משל] למלך שהיה יוצא מפלטין שלו בכעס, משהיה יוצא היה חוזר ומגפף ומנשק בכותלי פלטין ובעמודי פלטין ובוכה ואומר: הוי שלום פלטין שלי, הוי שלום בית מלכותי, הוי שלום בית יקרי, הוי שלום מן כדון [=מעכשיו] הוי שלום. כך משהייתה שכינה יוצאת מבית-המקדש הייתה חוזרת ומגפפת ומנשקת בכותלי בית-המקדש ובעמודי בית-המקדש ובוכה ואומרת: הוי שלום בית מקדשי, הוי שלום בית מלכותי, הוי שלום בית יקרי, הוי שלום מן כדון הוי שלום...

א"ר יונתן: שלוש שנים ומחצה עשתה השכינה יושבת על הר הזיתים, סבורה שמא ישראל יעשו תשובה ולא עשו, והייתה בת קול מכרזת ואומרת "שובו בנים שובבים" (ירמיה ג', יד), "שובו אלי ואשובה אליכם" (מלאכי ג', ז), וכיוון שלא עשו תשובה, אמרה "אלך אשובה אל מקומי עד אשר יאשמו ובקשו פני בצר להם ישחרגני" (הושע ה', טו). (איכה רבה [בוכר], פתיחתא כה)

8. על פי פירוש א. ש. הרטום לספר יחזקאל, במבוא לפרקים ח'–י"א. ת"א תשל"ג, עמ' 28.

מהר הזיתים עברה השכינה אל תחנתה האחרונה בארץ, שהיא המדבר, ועל זאת מובא בסוגיית הגמרא:

אמר רבי יוחנן: שישה חודשים נתעכבה שכינה לישראל במדבר, שמא יחזרו בתשובה. כיוון שלא חזרו, אמר: תיפח עצמן, שנאמר (איוב י"א, כ): "ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנֶהֱם ותקנתם מפח נפש". (ראש השנה, שם)

ובזה נגזר דינם של המקדש וירושלים לשבט ולהרס.

אחת הקינות הנאמרות בתשעה באב למנהג הספרדים היא, "שכינה צועקת בהרע",⁹ ומתוארת בה התלבטות ויציאת השכינה מן המקדש לפי השלבים שבגמ' דלעיל.

ג. גלויות הסנהדרין מבית-המקדש השני

על פי המובא בחז"ל, גם גלויות הסנהדרין הן עשרה ויש כאן הקבלה מובהקת למסעות השכינה, כפי שמצוין פעמיים בסוגיה: "וכנגדן גלתה סנהדרין".

במסכת סנהדרין (ח ע"ב) מובא: "מ' שנה עד שלא חרב הבית – גלתה סנהדרין וישבה לה בחנות". פרט זה והעובדה שהמעבר של הסנהדרין היה בתחילה בסמוך למקדש: "מלשכת הגזית לחנות, ומחנות לירושלים", מלמדים על הקושי של הסנהדרין לעזוב את המקדש בדומה לשכינה, ועל הצפייה לחזור אליו מיד לכשיתאפשר.

עניין בולט במסלול תנועת הסנהדרין הוא חזרתה ליבנה ולאוושה לאחר שכבר הייתה קודם לכן בשני המקומות הללו. חיים דב מנטל בספרו **מחקרים בתולדות הסנהדרין**¹⁰ מציין (בעמ' 163) שיש חוקרים המקבלים את האפשרות שהסנהדרין הייתה פעמיים ביבנה ובאוושה, אם כי לאו דווקא ברצף זה שמובא בגמרא, אלא בזמנים אחרים שבתקופת חז"ל.¹¹ ולעומתו, דוד הנשקה במאמרו **מאושה ליבנה – לגלגוליה של מסורת**,¹² מציין שיש חוקרים אחרים המערערים על כך, ולדעתם הסנהדרין לא חזרה שוב ליבנה ולאוושה וזאת מן הנימוקים שהגרסה "ומיבנה לאושה

9. **קול התחינה החדש**, ירושלים תש"ס, עמ' קסו-קסז. חלקי הקינה הם על פי השם "יוסף" ומיוחסת לר' יוסף אבן סולי בן דוד, כפי שמצוין שם.

10. חיים דב מנטל, **מחקרים בתולדות הסנהדרין**, ירושלים תשכ"ט, עמ' 162-197.

11. החוקרים: גראץ צבי, **דברי ימי ישראל**, חלק ב, ורשא תרנ"ג, עמ' 266 (מהדורה זו נדפסה בירושלים תשל"ב); א"ה ווייס, **דור דור ודורשיו**, חלק ב, ירושלים תרל"ו, עמ' 129.

12. דוד הנשקה, 'מאושה ליבנה – לגלגוליה של מסורת', JSIJ1, אוניברסיטת בר אילן 2002, עמ' 9-1.

ומאושא ליבנה" חסרה ברוב נוסחאות התלמוד הידועות,¹³ וגרסת התלמוד שבידינו אינה אלא פרי הגהתו של רש"י (שם בעמ' 2).¹⁴

נוסיף שבהמשך הסוגיה שבגמרא מובאת דעת רבי אלעזר שהסנהדרין גלתה שש גלויות בלבד, אם כי אין הוא מסתמך על רשימת מקומות, אלא על רמז שבפסוק מספר ישעיה. מכיוון שהגמ' מקבילה בין מסעות השכינה ובין גלויות הסנהדרין, ייתכן שהגמ' ראתה לנכון למנות גם נדידות זמניות ועראיות וחסרות משמעות, כדי שהקבלה תהיה שלמה, ובמיוחד לאור העובדה שהמספר עשר מורה על שלמות ובעל משמעות מיוחדת ביהדות.¹⁵ מבחירת הגמ' להזכיר נדידות עראיות דווקא מיבנה לאושה וחזרה, ולא נדידות המאוחרות למעבר לטבריה, אנו יכולים ללמוד על הדגש שנתנה הגמ' לגלות האחרונה של הסנהדרין לטבריה, וזאת כהקדמה לדברי ר' יוחנן המוזכרים בהמשך הגמ' ביחס לטבריה: "ומשם עתידין ליגאל", כלומר: עומק הגלות מהווה ראש פינה לגאולה העתידה.

ד. חזרת השכינה אל המקדש

בנבואות יחזקאל שבחלקו השני של הספר יש סגירה של מעגל הסתלקות השכינה מן הקודש על ידי חזרתה אל המקדש.

בפרק מ' ואילך מתואר כי בשנה העשרים וחמש לגלות יהויכין (ארבע-עשרה שנים לאחר חורבן הבית), הובא יחזקאל הנביא שוב בחזון אל הר הבית ושם הראו לו את התכנית המפורטת של בית-המקדש השלישי¹⁶ – השערים החיצוניים, החצרות והבניינים שבהן (שם פרק מ'), היכל בית-המקדש כולל קודש-הקודשים (פרק מ"א), ותיאור מפורט של כמה בניינים שבחצרות (פרק מ"ב). בפרק מ"ג, א-ט מספר הנביא שנגלה לו כבוד ה' החוזר אל בית-המקדש, והוא שמע את כבוד ה' אומר, כי במקדש תשרה שכינתו ובני ישראל לא יחללוהו עוד.

סגירת המעגל מאופיינת גם בדרך חזרת השכינה אל המקדש: "וכבוד ה' בא אל הבית דרך שער אשר פניו דרך הקדים" (שם מ"ג, ד), דרך אותו השער, שממנו הסתלק לפני החורבן, ככתוב: "ויעמד פתח שער בית ה' הקדמוני וכבוד אלהי-ישראל עליהם מלמעלה" (שם י', יט), ועוד, הנביא מעיד שמחזה זה הוא "כמראה אשר ראיתי בבאי לשחת את העיר" (שם מ"ג, ג) – החזרת העטרה ליושנה.

13. ג' אלון, תולדות היהודים בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, חלק א, ת"א תשכ"ז, עמ' 292.

14. דעת י"נ אפשטיין בחיבורו מבוא לנוסח המשנה, חלק ב, ירושלים 1964, עמ' 1198.

15. ראו במסכת אבות פרק ה; אד"נ נו"א פרקים לא-לה; אד"נ נו"ב פרקים לו-לט.

16. רמב"ם, הל' בית הבחירה פ"א ה"ד.

בהמשך, נתחדש הגילוי הישיר של ה' אל הנביא ונאמרים לו הציווי לבני ישראל לבנות את בית-המקדש על פי התוכנית שהוא פירט, משפט הקרבנות שיוקרבו בו בימי חנוכתו (שם מ"ג, י-כז), סדר העבודה בבית-המקדש והדינים החלים על המשרתים בו (פרקים מ"ד-מ"ו) וכבוד ה' מלא את הבית (מ"ד, ד). ועוד, הדרך הפונה קדים (כיוון מזרחי-דרומי של הבית) לא תשמש עוד לעזיבת השכינה, אלא ממנה, ממפתן הבית, ייפתח מעיין שיהיה לנחל גדול ושוטף אשר מימיו ימתיקו את מימי ים-המלח ויביאו ברכה לאדמה אשר מסביב לו (מ"ז, א-יב). על מעיין זה ניבאו גם הנביאים יואל (שם ד', יח) וזכריה (שם י"ד, ח).¹⁷

ה. חזרת הסנהדרין מטבריה אל המקדש

טבריה הייתה מקום חנייתה האחרונה של הסנהדרין עד לביטולה, כנראה בעת ביטול הנשיאות בשנת ד'קפ"ה (425 לסה"נ). בטבריה ערך רבי יהודה הנשיא את המשנה, בה שכנה הישיבה שבה למדו ולימדו חכמי ישראל רבים בתקופת המשנה והתלמוד, ובראשה עמד רבי יוחנן, גדול אמוראי א"י בדור השני. כמו כן, בטבריה סודר ונערך התלמוד הירושלמי.

1. בארה של מרים בכנרת¹⁸

בחומש במדבר כ', א מסופר כי מרים הנביאה נפטרה בחודש הראשון של השנה הארבעים לצאת בני ישראל ממצרים. בפסוק שלאחריו כתוב: "ולא היה מים לעדה ויקהלו על משה ועל אהרן". התנאים למדו מסמיכות זו ש"כל זמן שהייתה מרים קיימת הייתה הבאר מספקת את ישראל, משמתה מרים... ולא היה מים לעדה – שנסתלקה הבאר" (תוספתא, סוטה פ"א ה"א). מכאן שבכל שנות הנדודים במדבר, בני ישראל קיבלו מים בזכותה של מרים "על שאמרה שירה על המים וקיבלה שכרה במים"¹⁹ (במדבר רבה פרשה א', ב ד"ה וידבר).

במשנה אבות פ"ה מ"ו מצוין שבארה של מרים הוא אחד מעשרה דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות. היכן נמצאת בארה של מרים ומה הן סגולותיה? על כך ניתן ללמוד מהמובא בויקרא רבה:

17. ראו בפירוש דעת מקרא ליחזקאל עמ' שפד, המביא את עדותו של רבי אליעזר בן יעקב במסכת יומא עז' ע"ב שממנה ניתן ללמוד שבימי בית שני היה שם מעין, ונסתם במשך הזמן.

18. ראו על כך בהרחבה במאמרי: 'בארה של מרים – במשמעות נוספת', שמעתי 163: 28-36, מרכז שפירא תשס"ו.

19. שמות ט"ו, כ-כא.

מעשה במוכה שחין אחד שירד לטבול בטבריא וארעת שעתא וטפת לבירא דמרים ואסחי ואיסתי [תרגום: וארעה השעה וצפה הבאר של מרים וטבל ונתרפא].

והיכן היא בארה של מרים? א"ר חייא בר אבא ... שכל מי שהוא עולה על ראש הישימון ורואה כמין כברה קטנה בים של טבריא היא בארה של מרים. א"ר יוחנן בן נורי: שערותא רבנן והוא מכוונא כל קבל תרעי מציעיא דכנשתא דטבריא" [תרגום: שיערו חכמים שהיא מכוונת כנגד השער האמצעי של בית-הכנסת העתיק של טבריא]. (ויקרא רבה פרשה כ"ב, ד, ד"ה ויתרון)

ר' יוסף קארו בחיבורו 'בית-יוסף' (או"ח רצט, י), הביא סיפור על מוכה שחין נוסף וממנו גם נלמדה הלכה ב'שולחן ערוך', כמפורט להלן:

ומעשה באדם אחד שהיה מוכה שחין והלכה אשתו במוצאי-שבת לשאוב מים ונודמנה לה בארה של מרים ומילאה כדה מאותן המים. כיוון שבאה אצל בעלה, כעס עליה ומרוב כעסו נפלה כדה משכמה ונשבר הכד ונפלו מטיפי המים על בשרו, ובכל מקום שנתזו המים נרפא השחין. ועל זה אמרו חכמים (קידושין מא ע"א): "רגזן לא עלתה לו אלא רגזנותו". ולכן נהגו לשאוב מים בכל מוצאי-שבת.²⁰

ההלכה אצל הרמ"א בשו"ע שם:

הגה... ויש אומרים לדלות מים בכל מוצאי-שבת, כי בארה של מרים סובב כל מוצאי-שבת כל הבארות ומי שפוגע [=פוגש] בו וישתה ממנו יתרפא מכל תחלואיו ולא ראיתי למנהג זה.

2. טבריה – ראשית הגאולה

מכיוון שטבריה היא המקום האחרון של הסנהדרין הרי שממנה תתחדש הגאולה, כמתואר במדרש:

אמר רבי יוחנן: טבריה משלמת למשיח, שנאמר: "תרמסנה רגל רגלי עני" (ישעיה כ"ו, ו). מה כתיב אחריו? "והוכן בחסד כסא" (שם ט"ז, ה). באותה שעה יפרע הקב"ה מאומות העולם פורענות גדולה... וכל כך למה? שנתן הקב"ה קץ לאיסוריהן (=לייסוריהן) של צדיקים... שנאמר: "קץ שם לחושך" (איוב כ"ח, ג).

²⁰ מקור הסיפור הוא בויקרא רבה כ"ב, ד, ד"ה ויתרון. הסיפור מובא בהרחבה בכלבו סימן מא, סוף עמוד ב (הספר הוא מסוף המאה ה-13 לסה"נ, לא ידוע שם מחברו ומשערים שספר זה הוא קיצור של הספר אורחות חיים מאת רבי אהרן בן יעקב הכהן). רבי יוסף קארו והרמ"א הסתמכו על הכלבו.

(בראשית רבה צ"ז, יג)

ישנם מדרשים נוספים הקושרים בין טבריה לבין הגאולה העתידה: באוצר המדרשים, אייזנשטיין עמ' 160, ד"ה זרובבל, מובא שמטה אהרן, משה ודוד המלך נגזו בטבריה עבור המשיח. ובמדרש זוטא שיר השירים (בובר) א', ד מסופר ששמחת ראשית הגאולה לעתיד לבוא תהיה בתחום שמהר הזיתים ועד לטבריה.

מתוך כך, ומהעובדה שגם בארה של מרים נמצאת ממול לטבריה, ניתן ללמוד כי לעתיד לבוא, טבריה תהיה המקום הראשון שבו הגלות תגיע לשלמותה ולסיומה ובכך יתאפשר בואו של המשיח ממנה, ובעקבות זאת גם חידוש הסנהדרין במקדש.

ו. סיכום

השכינה והסנהדרין שהם 'מקורות האנרגיה' של המקדש הראשון והמקדש השני, בעזיבתם את המקדשים, לא רק שהתרחקו מהם אלא עוד יותר התרחקו מאוד זה מזה:

השכינה – "עלתה וישבה במקומה" (בשמים).

והסנהדרין – ירדה עד לטבריה, וכמאמר הגמרא שם: "וטבריא עמוקא מכולן" (העיר הנמוכה בישראל כ-100-200 מטרים מתחת לפני הים).

פערי המרחקים שביניהם יכולים ללמד על עוצמת הגלות הפיזית והרוחנית של עם ישראל. ואולם פער זה עתיד להצטמצם בעתיד עד כדי היעלמותו לאחר שהשכינה והסנהדרין ישובו אל הבית השלישי. מעלתו המיוחדת של הבית הזה לעומת קודמיו, תהיה בכך שהשכינה והסנהדרין ישכנו בו יחדיו, זו לצד זו, וזהו אחד המאפיינים והסמלים החשובים של הגאולה השלמה.